

Zoja Anajban
Russian Academy of Sciences

Etnospołeczna sytuacja w regionach Południowej Syberii (Republika Ałtaju, Republika Tuwy, Republika Chakasji)

Niniejsza praca oparta jest na oficjalnych danych statystycznych, a także na wynikach badań terenowych przeprowadzonych w latach 2006–2008, zebranych i usystematyzowanych przez autora w trakcie realizacji projektu badawczego „Problemy adaptacji ludów Południowej Syberii do nowej życiowej rzeczywistości (Republika Ałtaju, Republika Tuwy, Republika Chakasji)”¹. Celem badań było rozpatrzenie stopnia adaptacji i specyfiki zachowań adaptacyjnych podstawowych grup etnicznych zamieszkujących wymienione republiki w nowych warunkach społeczno-ekonomicznych. Do najważniejszych zadań projektu należało badanie i analiza obecnej etnospołecznej sytuacji w Południowej Syberii.

Przede wszystkim należy przedstawić krótką charakterystykę systemu państwowo-politycznego, który funkcjonuje w wymienionych republikach. Wszystkie trzy republiki posiadają podobną organizację państwową. W odróżnieniu od niektórych innych podmiotów Federacji Rosyjskiej, posiadających status republiki, współcześnie nie mają władzy prezydenckiej (w Tuwie tego rodzaju forma organizacji państwowej istniała przez osiem lat i została zlikwidowana w 2002 r.).

Obecnie władzę państwową urzeczywistnia Zgromadzenie Państwowe — *El Kurultaj*, prezydent Republiki Ałtaju i jego rząd. Prezydent Republiki Ałtaju jest najwyższym urzędnikiem państwowym, przewodniczącym władzy wykonawczej, a jednocześnie pełni funkcję przewodniczącego rządu republiki. Zgromadzenie Państwowe (parlament) Republiki Ałtaju jest naj-

¹ Zbiorowy projekt naukowy „Problemy adaptacji ludów Południowej Syberii do życiowej rzeczywistości” realizowany był w latach 2006–2008 w ramach programu badań fundamentalnych Prezydium Rosyjskiej Akademii Nauk „Adaptacja ludów i kultur do zmian środowiska naturalnego, transformacji społecznych i technologicznych”. Kierownik projektu — Z.B. Anajban

wyższym reprezentacyjnym i prawodawczym organem władzy państwowej na terytorium republiki. *El Kurultaj* składa się z 41 deputowanych, którzy wybierani są przez mieszkańców republiki na okres czterech lat, na podstawie wyborów bezpośrednich.² Miejscowy samorząd na Ałtaju reprezentują kierownicy ośrodków miejskich, wybierani w wyborach bezpośrednich oraz odpowiednie organy przedstawicielskie. Porządek wyborów, organizacja działalności i pełnomocnictwa organów miejscowego samorządu regulowane są przez prawo federalne i republikańskie. Oprócz tego na obszarach zwarto zamieszkałych przez Ałtajczyków mogą być organizowane narodowo-rodowe wspólnoty z własnymi formami zarządzania.

Obecnie w Tuwie władzę ustawodawczą i wykonawczą tworzy Wielki Churał (parlament) republiki i rząd Republiki Tuwy pod kierownictwem prezydenta republiki. Całkiem niedawno, biorąc pod uwagę pozytywne doświadczenia organizacji państwowej Tuwińskiej Republiki Ludowej (1921–1944 r.), zreformowano władze parlamentarne. Stworzono nowy, dwuizbowy Wielki Churał, złożony z Izby Reprezentantów (32 deputowanych) Izby Ustawodawczej (130 deputowanych). W stałym składzie pracuje 32 posłów Izby Ustawodawczej i 9 posłów Izby Reprezentantów. Okres pełnomocnictwa obydwu izb Wielkiego Churału wynosi 4 lata. Zgodnie z Konstytucją Republiki Tuwy, Wielki Churał realizuje swoje pełnomocnictwa za pośrednictwem ustaw, postanowień, oświadczeń i działalności kontrolnej.³ Sposób organizacji lokalnego samorządu nie odbiega od innych regionów Federacji Rosyjskiej.

Jeśli chodzi o Chakację, to władzę prawodawczą i wykonawczą w tej republice sprawuje jednoizbowa Najwyższa Rada Republiki Chakacji (złożona z 75 deputowanych) i rząd Republiki Chakacji, na czele którego stoi przewodniczący. Do niedawna przewodniczący rządu był wybierany przez wszystkich mieszkańców republiki uprawnionych do głosowania. Owa organizacja społeczna nie uległa zmianie podczas ostatnich transformacji w Rosji i prawdopodobnie można uznać ją za optymalną dla podmiotów Federacji Rosyjskiej.

W przebiegu współczesnych procesów etnospołecznych wśród ludności Górskiego Ałtaju, Tuwy i Chakacji można dostrzec wiele podobieństw, niemniej każda z republik ma własne osobliwości i specyfikę.

Zgodnie z Ogólnorosyjskim Spisem Powszechnym ludności w 2002 r., Republikę Tuwy zamieszkiwało 305 551 osób, Republikę Ałtaj 202 900 osób.⁴ Podług danych statystycznych ludność Republiki Chakacji prawie dwukrotnie przewyższa ludność Tuwy i praktycznie trzykrotnie ludność Ałtaju. Tak

² *Statističeskij eżegodnik Respubliki Altaj, 2005, Gorno-Altaj, 2005, s. 37.*

³ *Bieżące Archiwum Wielkiego Churału Republiki Tuwy*

⁴ *Statističeskij eżegodnik Respubliki Altaj, 2005, Gorno-Altaj, 2005, s. 67.*

oto na początku 2003 roku w Chakasji żyło 572 400 osób⁵. Liczba mieszkańców Tuwy, w okresie pomiędzy dwoma ostatnimi spisami ludności (1989–2000 r.), w odróżnieniu od Ałtaju i Chakasji, gdzie zaobserwowano niewielki wzrost, zmniejszyła się o 3 tys. Przy tym na terenach wiejskich liczba ludności zmniejszyła się o 16 tys. osób, a w miastach, przeciwnie, zwiększyła się o 13 tys. ludzi.

Główną część ludności Republiki Ałtaju i Republiki Tuwy tradycyjnie stanowi ludność wiejska. Na przykład, na Ałtaju według ostatnich pięciu spisów ludności (1959, 1970, 1979, 1989, 2002 r.), ludność wiejska stanowiła stabilną większość, a liczba mieszkańców miast w tym okresie wahała się na poziomie 19-27%. Obecnie w Republice Ałtaju ludność wiejska sięga 73,6%, ludności miejskiej — 26,4%⁶. Można zatem wnioskować, że charakterystyczną cechą danego regionu jest wysoka koncentracja ludności żyjącej na terenach wiejskich. Nadmienmy także, że spośród wszystkich regionów Syberyjskiego Okręgu Federacyjnego najmniej zurbanizowanym regionem jest właśnie Republika Ałtaju. W odniesieniu do Tuwy, według ostatniego spisu ludności (2002 r.) liczba ludności miejskiej po raz pierwszy przekroczyła połowę ogółu ludności i osiągnęła 51,5%, tj. o 4,7% więcej niż w 1989 r.⁷

Odmienna sytuacja występuje w Chakasji; z ogółu ludności zamieszkującej tę republikę udział ludności miejskiej sięga prawie dwóch trzecich (62,1%), udział ludności wiejskiej — trochę ponad jedną trzecią ludności (37,9%)⁸. Jak widać, w porównaniu z innymi etnosami syberyjskimi (nie tylko z Ałtajczykami i Tuwińczykami), Chakasi są grupą znacznie bardziej zurbanizowaną, co należy tłumaczyć intensywnym rozwojem tendencji urbanistycznych na danym terytorium.⁹

Omawiane republiki wyraźnie różnią się od siebie składem etnicznym, przede wszystkim zaś stosunkiem narodu tytularnego do ogółu ludności. Na Ałtaju ludność tytularna republiki wynosi 30%, w Tuwie ten wskaźnik sięga 77%, a w Chakasji liczba Chakasów dosięga ledwie 12%. Większość ludności Chakasji stanowią etniczni Rosjanie (80%). Żyją tu także Ukraińcy, Niemcy, i nieliczne grupy Azerów, Białorusinów, Tatarów, Tuwińczyków, Czeczeńców i innych (w całości ok. 8%). Etniczni Rosjanie (*Ruskie*) stanowią ponad po-

⁵ *Naselenie Respubliki Hakasiâ, 1992–2002 gg.*, Abakan, 2003.

⁶ *Statističeskij ežegodnik Respubliki Altaj*, 2005, Gorno-Altaj, 2005, s. 67.

⁷ *Osnovnye itogi Vserossijskoj perepisi naseleniâ 2002 g.*, Kyzyl, 2004, s. 3.

⁸ *Naselenie Respubliki Hakasiâ. 1992–2002 gg.* — Federal'naâ služba gosudarstvennoj statistiki. Territorial'nyj organ Federal'noj służby gosudarstvennoj statistiki po Respublike Hakasiâ.

⁹ Kyšpanakov A. A., *Nacional'nyj sostav naseleniâ Hakasii v XX veke*, [w:] Rossiâ i Hakasiâ: 290 let sovmeštnogo razvitiâ, Abakan, 1998, s. 53.

łową ludności Republiki Ałtaj (57%), a 13% stanowią Kazachowie, Telengici, Tubalarzy, Ukraińcy, Niemcy i inni.¹⁰ W Tuwie etniczni Rosjanie, druga po liczebności grupa etniczna w republice, stanowią ledwie jedną piątą ludności (20%), udział pozostałych narodowości — Buriatów, Białorusinów, Ukraińców, Niemców, Chakasów i innych — osiąga zaledwie 3%.¹¹ Należy zaznaczyć, że we wszystkich trzech republikach przedstawiciele narodowości tytularnej w przytłaczającej większości (około dwóch trzecich w każdej grupie) stanowią ludność wiejską.

Tytularne narodowości republiki, szczególnie Ałtajczycy i Tuwińczycy, charakteryzują się wysokim poziomem urodzeń i niskim wspólnym współczynnikiem śmiertelności, a także wysokim udziałem dzieci i młodzieży w ogólnej liczbie ludności. Na przykład ze względu na poziom urodzeń w Syberyjskim Okręgu Federalnym Tuwa zajmuje pierwsze miejsce, Republika Ałtaj — drugie. W ciągu długiego czasu w tych regionach obserwuje się dodatni przyrost naturalny. Dla przykładu, jeżeli na Ałtaju w 2003 r. na 1000 ludzi przypadało 16,7 urodzeń, to na początku 2005 r. już 17,3. Z tego powodu, spośród regionów syberyjskich w Tuwie i na Ałtaju występuje największy procentowy udział dzieci. W styczniu 2007 r. liczba ludzi poniżej wieku zdolności do pracy osiągnęła w Tuwie jedną trzecią ludności (30%), na Ałtaju — 24%.¹² W Tuwie na 1000 ludzi przypada 319 dzieci.

W przypadku Chakasji w poprzednich latach odnotowywano stabilne zmniejszenie poziomu urodzeń i dopiero w ostatnich latach pojawiła się tendencja do nieznacznego wzrostu. Stopień urodzeń pośród kobiet chakaskich, przede wszystkim mieszkanek wsi, jest znacząco wyższy niż wśród miejscowych Rosjanek. W okresie pomiędzy dwoma ostatnimi spisami ludności (1989 i 2002 rok) liczba Chakasów w republice nieznacznie wzrosła, głównie w wyniku przyrostu naturalnego.¹³

Jednym z zasadniczych problemów rozwoju demograficznego regionów syberyjskich jest wzrost wskaźnika śmiertelności. Przykładowo, zaledwie w latach 2000–2004 poziom śmiertelności w Federalnym Okręgu Syberyjskim wzrósł o 9%. Dla porównania zauważmy, że w Tuwie współczynnik śmiertelności na 1000 mieszkańców wynosił 13,3, w Ałtaju 14,8, w Chakasji 16,2. Na terenach wiejskich liczba zgonów jest wyraźnie większa niż w mia-

¹⁰ *Statističeskij eżegodnik Respubliki Altaj*, 2005, Gorno-Altaj, 2005, s. 73.

¹¹ *Osnovnye itogi Vserossijskoj perepisi naseleniâ 2002 g.*, Kyzyl, 2004, s. 1-2.

¹² *Rossijskij statističeskij eżegodnik. Statističeskij sbornik*, Moskwa, 2007, s. 96.

¹³ *Osnovnye itogi Vserossijskoj perepisi naseleniâ 2002 g. Forma «7S»*, s. 2. — Federal'naâ služba gosudarstvennoj statistiki. Territorial'nyj organ służby gosudarstvennoj statistiki po Respublike Hakasiâ.

stach (o 16%). Zdaniem specjalistów, do głównych przyczyn wzrostu śmiertelności, rejestrowanego w latach po pierestrojce, należy zaliczyć:

- ubóstwo najmniej ochraniających socjalnie warstw społecznych,
- niewystarczającą efektywność przeprowadzanych reform systemu opieki zdrowotnej,
- wprowadzenie płatnych usług medycznych, które stały się niedostępne dla znacznej części ludności,
- gwałtowne osłabienie systemu kontroli sanitarno-epidemiologicznej,
- likwidację monopolu państwowego na produkcję i sprzedaż alkoholu, a co za tym idzie masowy alkoholizm ludności,
- wzrost przestępczości,
- rozpad systemu ochrony i kontroli warunków pracy.¹⁴

Wiadomo, że istotny wpływ na wskaźniki reprodukcji ludności wywierają małżeństwa i rozwody. Spadek liczby zawieranych związków małżeńskich, które odnotowuje się ostatnio w różnych regionach Syberii, uczeni skłonni są przypisywać obniżeniem małżeńskiej aktywności w najmłodszych grupach wiekowych. Obecnie najwyższy wskaźnik wstępowania młodzi w związki małżeńskie, na równi z Obwodem Tomskim i byłym Agińskim Buriackim Okręgiem Autonomicznym (7,8 na 1000 mieszkańców), obserwuje się w Republice Ałtaju (8,4). Najmniej małżeństw zawiera się w Byłym Ust-Ordyńskim Buriackim Okręgu Autonomicznym (4,6), Obwodzie Irkuckim (6), a także w Republice Tuwy (5,2). Z drugiej strony, w regionach Syberii odnotowuje się tendencję spadkową liczby rozwodów, co w perspektywie może wywołać przyrost ludności.¹⁵ Mówiąc o reprodukcyjności ludności, trzeba powiedzieć jeszcze o jednym, wystarczająco rozpowszechnionym wśród młodzi zjawisku — „związkach partnerskich”, które od dawna kultywowane są w krajach zachodnich. Jak pokazuje praktyka, żyjący w takim związku, zazwyczaj młodzi, partnerzy, ze względu na liczne obiektywne i subiektywne uwarunkowania nie spieszą się do posiadania sobie potomstwo, odkładając tę decyzję w bliżej nieokreśloną perspektywę. Miejmy nadzieję, że na zmianę powstałej sytuacji wpłynie przyjęta niedawno ustawa o materialnym wynagrodzeniu za urodzenie drugiego dziecka, tzw. „kapitał macierzyński”. Nawiasem mówiąc, już teraz widać jej pozytywne wyniki: dosłownie w ciągu dwóch lat (2007–2008) zarejestrowano wyraźny wzrost urodzeń praktycznie we wszystkich regionach.

Omawiane regiony charakteryzują się przewagą ludności należącej do młodych grup wiekowych. Wskaźniki Ałtaju i Chakasji mają tu podobne war-

¹⁴ *Aktualnaâ statistika. Informacionno-statističeskij žurnal*, Novosibirsk, 2006, No. 4, s. 88.

¹⁵ *Ibidem*, s. 85.

tości. W Chakasji cyfra ta równa się 36,3 l., na Ałtaju, 33,1 l. Wyraźnie młodszy jest średni wiek mieszkańców Tuwy — 28, 7 l. Przy tym w tejże republice mamy do czynienia z najniższą długością życia spośród wszystkich podmiotów Federalnego Okręgu Syberyjskiego. Dany wskaźnik wynosi w Tuwie 56,6 l., w tym wśród kobiet — 62,14 l., mężczyzn — 51, 1 l. Dla porównania zaznaczmy, że w Republice Chakasji ogólna długość życia znacząco wyższa i osiąga 62,4 l., wśród kobiet 69,1, mężczyzn 51,1. W porównaniu z Chakasją ten współczynnik w Republice Ałtaju jest trochę mniejszy, odpowiednio: 61, 68,7 i 54,7. W całości w Syberyjskim Okręgu Federalnym średnia długość życia osiąga 63,3 l., w tym kobiet 70,5 l., mężczyzn — 56,9 l., a w Federacji Rosyjskiej odpowiednio 65,3, 72,3 i 58,9.¹⁶

Należy zaznaczyć, że jeżeli poziom wykształcenia mieszkańców Ałtaju i Chakasji, włączając narodowość tytularną i miejscowych Rosjan, nie odbiega znacząco do pozostałych regionów Syberii, to w Tuwie wskaźnik ten plasuje się znacznie niżej. Liczba specjalistów (z wyższym, niepełnym, wyższym, średnim zawodowym wykształceniem) w przeliczeniu na 100 ludzi wśród całej ludności Syberyjskiego Okręgu Federacyjnego w wieku 15 l. i starszych wyniosła 442 l., w Republice Tuwa odpowiednio 394 ludzi.¹⁷ Jednocześnie, z całej liczby pracujących udział ludzi z wyższym wykształceniem wynosi prawie jedną piątą (19,7%), w Republice Tuwy (23,4%), a najmniej w Republice Chakasji — 17,5%.¹⁸

Mówiąc o etnospołecznej sytuacji w wymienionych regionach, warto poświęcić szczególną uwagę tak ważnemu aspektowi, jak struktura społeczna, gdyż tworzenie nowego demokratycznego społeczeństwa nieodzownie wiąże się z poważnymi przemianami w strukturze społecznej. Społeczno-polityczne przesłanki dynamicznego i integralnego społecznego rozwoju leżą w sferze socjalnej stratyfikacji społeczeństwa, połączeniu interesów i mobilności społecznej reprezentujących je warstw i grup ludności. Dziś struktura rosyjskiego społeczeństwa charakteryzuje się skrajną niestabilnością, zarówno na poziomie procesów zachodzących wewnątrz grup społecznych i pomiędzy nimi, jak i na poziomie uświadomienia przez jednostkę swojego miejsca w hierarchii społecznej. Następuje aktywny proces rozmywania tradycyjnych grup lokalnych, tworzą się nowe rodzaje międzygrupowej integracji według form własności, dochodów, włączenia w struktury władzy. Struktura spo-

¹⁶ *Statističeskij eżegodnik Respubliki Altaj, Gorno-Altaj*, 2005, s. 81.

¹⁷ *Aktual'naâ statistika Sibiri. Informacionno-statističeskij žurnal*, s. 71.

¹⁸ *Regiony Rossii: social'no-ekonomičeskie pokayateli*. 2006. *Statističeskie pokayateli*, Moskva, 2007. s. 125.

łeczna zmieniła się pod wpływem reform społecznych, ale i sama reforma potrzebowała oparcia społecznego.¹⁹

W Chakasji znacząca część pracowników skupiona jest w strefie przemysłu i nieco mniej w handlu. Przy tym liczba ludzi zajmujących się handlem w krótkim czasie prawie się podwoiła. Stosunkowo duży odsetek stanowią zatrudnieni w sferach edukacji i gospodarki rolnej, w których udział pracowników jest mniej więcej podobny. Wprawdzie w ciągu ostatnich lat udzielna część pierwszej sfery nieznacznie zwiększyła się, a ostatniej, odwrotnie, zmniejszyła się. Należy przypuszczać, iż częściowo jest to wynikiem odpływu migracyjnego ludności wiejskiej do miast, uwarunkowanego koniecznością poszukiwania pracy w miastach. W początku nowego tysiąclecia nie nastąpiły istotne zmiany w zatrudnieniu w takich branżach, jak: budownictwo, transport, opieka zdrowotna, gospodarstwo mieszkalno-komunalne. W republice niezmiennie niewielką grupę stanowią ludzie, którzy poświęcili się nauce, kulturze i sztuce.²⁰

W odróżnieniu od Chakasji, na Ałtaju i w Tuwie największa liczba zatrudnionej ludności pracuje właśnie w sferze nieprodukcyjnej. W pierwszej kolejności trzeba wymienić sferę edukacji, za nią podążają opieka medyczna i handel. Choć procentowy udział osób zatrudnionych w gospodarce rolnej jest wciąż wysoki, to we wszystkich trzech republikach można dostrzec jego stopniową redukcję. Oprócz tego, np., w Tuwie podczas ostatniej dekady udział zatrudnionych w różnych gałęziach przemysłu zmalała prawie dwukrotnie. W pozostałych sferach ekonomiki wystąpiła analogiczna sytuacja: obserwuje się wyraźną redukcję liczby robotników w branży budowlanej, transporcie, gospodarce leśnej.²¹

We wszystkich trzech republikach odnotowuje się istotny dystans społeczny pomiędzy kontaktującymi się ze sobą grupami etnicznymi. Tak oto u etnicznych Rosjan proporcjonalny udział robotników przemysłowych jest dużo większy niż u grup tytularnych, u których występuje o wiele większy procent ludności zatrudnionej w gospodarce rolnej. Dodajmy także, że w porównaniu z Rosjanami wśród rdzennej ludności przeważają niewykwalifikowani pracownicy fizyczni. Oczywiście to zjawisko można wyjaśnić przede wszystkim istotną przewagą ludności wiejskiej, zarówno wśród Chakasów, jak i wśród Tuwińczyków i Ałtajczyków. Oprócz tego, w danym wypadku dają znać o sobie tradycje i obyczaje ludów koczowniczych, u których od wieków

¹⁹ E. M. Avraamova, *Vremâ peremen: social'no-ekonomičeskaâ adaptaciâ naseleniâ*, Moskwa, 1998, s. 146.

²⁰ *Regiony Rossii: social'no-ekonomičeskie pokayateli. 2003. Statističeskie pokayateli*, Moskwa, 2004, s. 88-89.

²¹ E. M. Avraamova, *op. cit.*, s. 146.

głównym zajęciem było pasterstwo i któremu zajęciu pozostają wierni do dziś. Jednakże obecnych warunkach coraz większą rolę odgrywają, wcześniej mało ważne, czynniki, jak prawa rynku, konkurencja, walka o przeżycie. Jak pokazała praktyka, w dzisiejszych warunkach bardziej pożądane okazały się te zawody, które w większości charakterystyczne były dla rosyjskiej części ludności — robotnicy wykwalifikowani przedsiębiorstw przemysłowych, pracownicy sfery handlu i usług itd. Tym sposobem, w okresie adaptacyjnym, Rosjanie ze swoim „bagażem” społeczno-ekonomicznym znaleźli się w korzystniejszej sytuacji niż ludność tytułarna. Jednocześnie za znamienne dla naszych czasów należy uznać niski poziom zabezpieczenia socjalnego sporej części ludności, szczególnie tych, którzy pracują w branżach z nisko opłacaną pracą, np. sektor rolniczy. Wymienione czynniki w ostatecznym rozrachunku wzmacniają socjalną polaryzację społeczeństwa i tworzą poważne przeszkody dla pomyślnej adaptacji społecznej poszczególnych grup ludności.

Zauważmy także, że zgodnie z szacunkami statystycznymi, we wszystkich badanych przez nas republikach — Ałtaj, Tuwa i Chakasja — liczba pracowników najemnych jest niższa niż średnia dla Syberyjskiego Okręgu Federalnego, przy czym minimalną liczbę 936 osób na 1000 zatrudnionych odnotowano w republikach Ałtaju i Chakasji. W tych regionach obserwuje się największą liczbę przedsiębiorców indywidualnych lub samozatrudnionych. Dokładniej rzecz ujmując, wskaźnik ten w Republice Tuwie na 1000 zatrudnionych wyniósł 44 osoby, a w republikach Chakasji i Ałtaju 39 osób.²²

W porównaniu z Tuwą i Ałtajem, Chakasja w swoich podstawowych, socjalnych statystykach zajmuje bardziej korzystne miejsce. Według danych statystycznych z 2005 r. średnie miesięczne zarobki wyniosły tu 7 770,8 rubli²³, gotówkowe dochody w podziale na jednego mieszkańca wyniosły 5 111,3 rubli. W tym samym okresie w Republice Ałtaju sumy te wyniosły odpowiednio 5 736,1 i 4 305,9 rubli, a w Republice Tuwie — 6 814,4 i 4 068 rubli.²⁴ Myślę, że obserwowane w ostatnich trzech latach okresowe podwyższenie pensji pracowników pracujących w różnych gałęziach rosyjskiej gospodarki, raczej nie zmieniło dotychczasowej proporcji i stosunków. Podobnie jak w całej Rosji, najwyższe zarobki osiągają pracownicy zatrudnieni w kolarowej metalurgii, w sektorze finansowym i energetyce, a najniższe w służbie zdrowia, nauce, edukacji, kulturze i gospodarce rolnej.

²² *Aktualnaâ statistika Sibiri. Informacionno-statističeskij žurnal*, s. 73-74.

²³ W owym okresie średni kurs rubla w stosunku do złotego wynosił 10: 1, tak więc 7 770 rubli to w przeliczeniu na złotówki około 780 złotych (przyp. tłum.).

²⁴ *Regiony Rossii: social'no-ekonomičeskie pokayатели*. 2006. *Statističeskie pokayатели*, Moskwa, 2007. s. 22.

Średni udział ludności z dochodami poniżej minimum socjalnego wyniósł w Rosji w 2004 r. 17,8% ogółu ludności. Spośród podmiotów federalnych Syberyjskiego Okręgu Federalnego jedynie w obwodach Kemerowskim i Omskim wskaźnik ten był nieco niższy od średniorosyjskiego i wynosił odpowiednio 16,5% i 17,6%. W pozostałych regionach, włączając badane republiki, wskaźnik ten był znacznie niższy. Niemniej, jeżeli w 2000 r. udział osób z dochodami pieniężnymi poniżej wysokości minimum socjalnego w Ałtaju 60,5% (całej liczby ludności), w Republice Tuwy — 78,7%, w Republice Chakacji — 42%, to w 2005 roku liczba takich osób w trzech republikach zmniejszyła się dwukrotnie i stanowiła odpowiednio 34,5%, 44% i 25%.²⁵ Jak widać, poziom życia w Chakacji jest może nie tak wyraźnie, ale jednak trochę wyższy, niż w Tuwie i na Ałtaju. Według danych z 2007 r. wysokość minimum socjalnego, średnio na jednego mieszkańca w Republice Ałtaju równała się 3 841 rubli, w Republice Tuwy — 3 321 rubli, a w Republice Chakacji — 3 275 rubli.²⁶

Bez względu na różnice w sytuacji socjalno-ekonomicznej, we wszystkich trzech republikach jednym z palących problemów pozostaje problem pracy i zatrudnienia ludności miejscowej. Jeżeli według danych statystycznych ogólny poziom bezrobocia (w procentach do liczby aktywnej ekonomicznie ludności) w Ałtaju w 2006 r. wyniósł 11,6%, w tej liczbie 5,2% to poziom oficjalnie zarejestrowany, to w Tuwie jest on znacznie wyższy — odpowiednio 20,5% i 7,9. W Chakacji jest on ogólnie niższy niż w Tuwie i na Ałtaju — odpowiednio 9,1 i 3,2%.²⁷ Nieprzypadkowo w całym Syberyjskim Okręgu Federalnym to właśnie na Tuwę przypada najniższy wskaźnik liczby osób, wykazujących dochód z działalności pracowniczej w charakterze źródła środków do życia.²⁸

Jeżeli do niedawna podstawową przyczyną bezrobocia w tych regionach było wstrzymanie produkcji i zamknięcie przedsiębiorstw, to obecnie głównym czynnikiem jest tu deficyt wolnych miejsc pracy, co wynika przede wszystkim z gwałtownego zmniejszenia się liczby działających obiektów produkcyjnych. Jak widać, owe dwa czynniki wiążą się ze sobą i są wzajemnie uwarunkowane. Zgodnie z jednomyślną opinią specjalistów z urzędów pracy w badanych republikach, jeżeli wśród bezrobotnej ludności tytularnej dominują mieszkańcy wsi to wśród Rosjan przeważnie, pracy nie mają mieszkańcy miast. W niemałym stopniu podobny skład bezrobotnych w tych regionach

²⁵ *Aktualnaâ statistika Sibiri. Informacionno-statističeskij žurnal*, s. 47-80.

²⁶ *Rossijskij statističeskij eżegodnik. Statističeskij sbornik*, Moskwa, 2007, s. 199.

²⁷ *Ibidem*, ss.144-145, 165-166.

²⁸ *Aktualnaâ statistika Sibiri. Informacionno-statističeskij žurnal*, s. 35, 73.

wyjaśnia się dominacją tytularnego etosu na wsi i koncentracją Rosjan w miastach.

Należy zwrócić uwagę na to, że zarówno w Tuwie, i w Chakasji, jak i na Ałtaju bodaj każdy trzeci z liczby bezrobotnych wychowuje samotnie dziecko. W republikach tych, tak jak zresztą w pozostałych regionach Federacji Rosyjskiej, najmniej ochraniają grupą w warunkach bezrobocia są kobiety. W ostatnich latach w tych regionach udział kobiet w liczbie bezrobotnych tworzy stabilną większość (ok. 70%).²⁹ Trzeba powiedzieć, że pośród bezrobotnych występuje znacząca liczba grup młodzieżowych. W liczbie bezrobotnych udział 20-39-letnich osiąga w Tuwie 78,3%, w Górnym Ałtaju 57,5%, w Chakasji 44,4%. Pośród nich najwyższy odsetek tych, którzy mają średnie (pełne) ogólne wykształcenie: prawie połowa całej liczby bezrobotnych w Górnym Ałtaju (46,8%) i prawie jedna trzecia w Tuwie i Chakasji (odpowiednio 39,7% i 35,3%). We wszystkich trzech republikach w grupie bezrobotnych osoby z wyższym wykształceniem stanowią mało znaczącą grupę — od 3% do 7%.³⁰

Na podstawie materiału empirycznego można mówić o tym, że w badanych regionach główną przyczyną bezrobocia pośród ludności miejscowej jest wciąż deficyt miejsc pracy, który z powodu światowego kryzysu finansowego jeszcze bardziej się pogłębił. Jednak w ostatnich latach (w każdym razie do czasu kryzysu) coraz ważniejszą rolę odgrywa taki czynnik, jak niskie pensje. Ludzie będący lekarzami, nauczycielami, pracownikami nauki z tytułem naukowym, preferują, a raczej są zmuszeni wykonywać jakąkolwiek inną pracę, nieadekwatną do uzyskanego wykształcenia, z tego powodu, że „tam więcej płacą”. Inaczej nie sposób wyżyć, takie są prawa rynku.

W danym wypadku nie można nie powiedzieć o jeszcze jednym palącym problemie rosyjskiego społeczeństwa — społecznym sieroctwie. Zjawisko to nie ominęło rozpatrywanych przez nas republik. Podczas pracy terenowej udało nam się porozmawiać ze specjalistami z rozlicznych służb socjalnych. Można konstatować, że we wszystkich tych republikach powodów do trosk dostarcza niezminiejszająca się liczba zubożałych rodzin i rosnąca liczba rodziców pozbawionych praw rodzicielskich. Pod tym względem nieco gorzej mają się sprawy w Tuwie. Mimo przedsięwziętych środków, nie kończy się tu wzrost urodzin, przez co zwiększa się liczba dzieci bezdomnych i pozbawionych opieki. Dane statystyczne pokazują, że jeżeli w obecnie w Chakasji zauważa się tendencję do zmniejszania się liczby dzieci pozostających

²⁹ *Osnovnye pokazateli raboty Departamenta federalnoj gosudarstvennoj służby zanåtosti naseleniã po Respublike Hakasiã za 1991–200 gg.* — Tekušij arhiv Departamenta zanåtosti naseleniã Respubliki Hakasiã.

³⁰ *Regiony Rossii: social'no-ekonomičeskie pokazateli*, s. 130, 132.

bez opieki rodziców, to w Tuwie odwrotnie — rejestruje się ich nieustanny wzrost. Liczba takich dzieci w Tuwie w ciągu ostatniej dekady zwiększyła się trzykrotnie. Podczas tego okresu w półtora razy wzrosła ogólna liczba dzieci sierot i dzieci pozostających bez opieki rodziców. W Chakasji tylko w ciągu ostatnich dwóch-trzech lat liczba dzieci pozostałych bez opieki rodziców zmniejszyła się prawie o jedną czwartą.

Równocześnie, warto zauważyć, że ostatnich latach w tych republikach jest coraz większa liczba osieroconych dzieci przekazywana rodzinom zastępczym. Na przykład tylko w roku 2004 spośród całkowitej liczby dzieci pozostałych bez rodziców nowe rodziny uzyskało prawie 70% w Tuwie i 79% w Chakasji.³¹ Najbardziej rozpowszechnioną formą organizacji rodzinnej dzieci-sierot jest oddanie ich pod opiekę. W związku z tym, jak pokazują dane statystyczne, w omawianych republikach w ostatnich latach znacząco spadła liczba dzieci wychowywanych w domach dziecka i szkołach-internatach dla dzieci-sierot. Za nader pozytywne zjawisko należy uważać pojawienie się w Republice Chakasji instytucji rodziny zastępczej. Dziś w Chakasji istnieje 165 rodzin, w których wychowuje się 346 dzieci.³²

Podsumowując, należy przede wszystkim zauważyć, że etnospołeczną sytuację regionów Syberii Południowej, bez względu na zaznaczające się w tej dziedzinie tendencje do polepszania (w każdym razie do jesieni 2008 r.), trudno jednak nazwać dobrobytem. Oprócz tego obserwowane do niedawna pewne pozytywne przemiany nie były tak znaczące i daleko im było do społecznych wskaźników okresu poprzedzającego reformy.

Uzasadnioną trwogę w omawianych regionach budzi też sytuacja demograficzna. Spośród szeregu problemów demograficznych należy wymienić, przede wszystkim, wskaźnik śmiertelności. Wśród podstawowych przyczyn wzrostu śmiertelności specjaliści wymieniają starzenie się społeczeństwa i niezdolność systemu opieki zdrowotnej do poradzenia sobie z rozmiarem chorób endogennych. Z naszego punktu widzenia w danym wypadku do istotnych czynników tego negatywnego zjawiska należy zaliczyć, przede wszystkim, niesprzyjające socjalno-ekonomiczne warunki życia znacznej części ludności regionów rosyjskich. Bez względu na postęp w określonych aspektach ekonomicznej sytuacji omawianych regionów, wyraźnie odczuwalne i poważne pozytywne zmiany w życiu ich mieszkańców na razie nie nastąpiły. Przy odnotowywanym przez statystykę wzroście rzeczywiście do-

³¹ *Ženšina, sem'â, deti*, Kyzyl, 2001, s. 74. — Federal'naâ služba gosudarstvennoj statistiki. Teritorial'nyj organ Federalnoj služby gosudarstvennoj statistiki po Respublike Tuva.

³² *O rolonii detej v Respublike Hakasiâ*, s. 43-44 — Materiały Ministerstwa Truda i socialnogo razvitiâ v Respublike Hakasiâ.

stępnym dochodów pieniężnych wzrost wskaźników charakteryzujących poziom i jakość życia jest wyjątkowo wolny.

Składową częścią problemu demograficznego jest praca i zatrudnienie ludności. W tych regionach występuje chroniczny wzrost bezrobocia. W Południowej Syberii, podobnie jak w całej Rosji, trwa proces majątkowego rozwarstwienia społeczeństwa i pogłębia się socjalne zróżnicowanie ludności. W ten sposób problem wyrównywania poziomu życia ludności różnych regionów Federacji Rosyjskiej pozostaje nadzwyczaj aktualny. Należy zaznaczyć, że obserwowany obecnie kryzys finansowy jeszcze bardziej pogłębi i bez tego trudną etnospołeczną sytuację w badanych regionach.

[Przeł. Zbigniew Szmit]

**Ethnosocial Situation in the Regions of Southern Siberia
(the Republics of Altai, Tuva, and Khakassiya)**

by Zoia Anaiban

A b s t r a c t

This paper is based on the official statistical data and the fieldwork conducted in the years 2006–2008, processed and systematized by the author while carrying out the project entitled “Southern Siberian Peoples’ Problems with Adaptation to Living in the New Reality (the Republics of Altai, Tuva, and Khakassiya).” The research aimed at analyzing the extent of adaptation and the specificity of adaptational behavior of the basic ethnic groups inhabiting the above-mentioned republics in the new socioeconomic conditions. The most important objectives of the project included the research and analysis of the contemporary ethnosocial situation in Southern Siberia.

Key words: ethnosocial situation, Southern Siberia, Republics of Altai, Tuva, Khakassiya.